

Türk Modernleşmesi Literatürünün Avrupamerkezcilik Penceresinden Değerlendirilmesi

İsmail Çağlar*

Öz: Bu makale, Türk modernleşmesi tartışmalarına dair literatürün Avrupamerkezcilik olgusuna temas ederek sınırlı bir değerlendirmesini yapacaktır. Bu minvalde, makalede ilk olarak Türk modernleşmesi literatürünün eser isimleri incelenecektir. Ardından literatürde belirli bir ağırlığa ve etkiye sahip paradigmlar ele alınacaktır. Ele alınan ilk paradigma, çatışma paradigmasıdır. Bernard Lewis ve Niyazi Berkes'in eserleri, çatışma paradigmasının örnekleri olarak analiz edilecektir. Çatışma paradigmasının temel kabulleri tartışılacak ve bu kabullerle Avrupamerkezcilik bakış açısının ilişkisi kurulacaktır. Çatışma paradigmasına göre Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında taban tabana zıtlık ve kesin kopuş vardır. Çatışma paradigması, bu iddiayı yukarıdan tarih bakış açısıyla ileri sürmekte ve savunmaktadır. Daha sonra çatışma paradigmasının temel kabullerine alternatifler içeren telifik paradigmasına göz atılacaktır. Telifik paradigmasının önemli isimlerinden Erik Jan Zürcher'in eseri, bu kapsamda analize tabi tutulacaktır. Zürcher'in eserinin, hangi alanlarda Türk modernleşmesi literatürüne hâkim olan Avrupamerkezcilik bakış açısından farklılaştığı açıklanacaktır. Zürcher, çatışma paradigmasından farklılaşarak Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmeleri arasındaki devamlılıkları vurgularken tabandan tarih perspektifine de yer açmaktadır. Son olarak bu makale, Türk modernleşmesi literatüründe Avrupamerkezciliğin etkisini azaltmak için tabandan tarih anlayışının sağladığı imkânı değerlendirecektir. Bu değerlendirme esnasında İsmail Kara'nın çalışmaları örnek olarak kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Modernleşmesi, Avrupamerkezcilik, Çatışma Paradigması, Telifik Paradigması, Tabandan Tarih.

Abstract: This article offers a limited evaluation of the literature on Turkish modernization (*Türk Modernleşmesi Literatürü*) with reference to Eurocentrism. In this regard, the article first starts with an analysis of the titles of the basic works in the literature. After this evaluation, the paradigms that have a certain weight and effectiveness in the field will be discussed. The conflict paradigm will be discussed first, and, here, Bernard Lewis' and Niyazi Berkes' works will be analyzed as examples. Basic assumptions of the conflict paradigm will be discussed and their relation with Eurocentrism will be explained. The conflict paradigm argues that there is a definite opposition and complete break between the Ottoman and Republican periods. It also adopts a top-down historical approach when making this argument. Next, we will look at the integration paradigm, which offers alternative arguments to the conflict paradigm. Erik Jan Zürcher's work will be analyzed as a representative example of the integration paradigm, and the points where his work differs from the Eurocentrist ones in the Turkish modernization literature will be explained. In contrast to the conflict paradigm, Zürcher stresses the continuity between the Ottoman and Republican Modernization period, and opens up a space for the history-from-below approach. Finally, this article discusses the opportunities that the history-from-below approach provides the Turkish literature on modernization for reducing the dominance of Eurocentrism. In this regard, İsmail Kara's works will be analyzed as examples of the history-from-below approach.

Keywords: Turkish Modernization, Eurocentrism, Conflict Paradigm, Integration Paradigm, History From Below.

* Dr., Fatih Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

İletişim: smicaglar@gmail.com, Adres: Fatih Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Hadımköy, İstanbul.

Atıf: Çağlar, İ. (2013). Türk modernleşmesi literatürünün Avrupamerkezcilik penceresinden değerlendirilmesi. *İnsan & Toplum*, 3(6), 135-153.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12658/human.society.3.6.M0073>

Giriş

Türkiye’de modernleşmenin uzun tarihi boyunca bu süreçle alakalı tartışmalar da devam etmiştir. Bir yandan devlet aygıtında İslahat, Tanzimat, Batılılaşma, reform ve inkılap gibi çeşitli adlar altında modernleşme süreçleri yaşanırken ve devlet aygıtındaki bu değişimlerin toplumsal hayata yansımaları devam ederken öte yandan aynı süreklilik içerisinde bu değişim süreçleri hakkındaki tartışmalar, eleştiriler, değişimin ne getirip ne götüreceğine dair hesaplamalar da yapılagelmiştir. Üstelik birçok örnekte karşımıza çıktığı gibi modernleşmenin yürütücüsü olanlarla, ona dair tartışmayı yürütenler, aynı kişi, zümre ve kurumlardır. Bu iki unsur, (1) modernleşme süreci ve modernleşme tartışmalarının eş zamanlılığı, ve (2) modernleşme politikalarının uygulayıcıları ile bu politikaları entelektüel tartışmaya konu yapan kişilerin aynılığı, kaçınılmaz olarak modernleşme anlatılarını hemen hemen her sosyal bilimcinin yakalanma potansiyelinin çok yüksek olduğu bir arıza ile malul kılmıştır: en başından beri modernleşme hakkında yazanlar, fikir beyan edenler, bu süreçlerin tarihini yazmaya soyunanlar, ele aldıkları konu ile aralarına sağlıklı yorum yapmak için gerekli olan asgari mesafeyi koymakta zorlanmışlardır.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de modernleşme hakkında çalışmalar yapan sosyal bilimciler, söz gelimi bir Orta Çağ tarihçisinin ya da kendisiyle belirgin bir bağlantısı olmayan herhangi bir toplumda yine belirgin bir bağlantıya sahip olmayan herhangi bir olguyu, süreci inceleyen bir sosyoloğun, çalışma sahasına olan uzaklığından dolayı tecrübe ettiği konfora sahip değildir. Türkiye’de modernleşme sürecinin Türkiye menseli araştırmacıları, çoğu durumda bahsedilen sürecin bir ürünü olmaktan dolayı, Batılı araştırmacılar ise Türkiye’de modernleşme Batılılaşmayla birbirinden ayrıtırlamaz süreçler olarak yaşandığından ve/veya olgular olarak algılandığından dolayı başka örneklerde mevzubahis olan görece mesafeden yoksundurlar.

Ancak, modernleşme literatürü kritik bir okumaya tabi tutulduğunda karşılaşılması kaçınılmaz olan Avrupamerkezci yaklaşım, yukarıda bahsedilen açmazlara havale edilip basitçe geçilebilecek bir eğilim değildir. Bu açıdan bakıldığında Türk modernleşmesi literatürünü Avrupamerkezilik açısından değerlendirmeye tabi tutmak, hâlen çok canlı bir şekilde tartışılan bu alanın araştırmacıları ve öğrencileri açısından kıymete değerdir.

Bu noktadan hareketle bu makale, Türkiye’de modernleşme tartışmalarına dair literatürün Avrupamerkezilik olgusuna temas ederek sınırlı bir değerlendirmesini yapacaktır. Değerlendirmenin sınırlılığı iki noktadan kaynaklanmaktadır; öncelikle makalenin bütün bir literatürü kapsamak gibi bir iddiası yoktur. Literatürle alakalı bazı genel noktalara değindikten sonra, makale, literatürde belirgin bir yere sahip belli başlı figürlere odaklanacaktır ve bu figürlerden bazılarını Avrupamerkezilik bakış açısından eleştiriler getirecektir. Türk modernleşmesinin genişlemeye devam eden bir saha olduğu

ve bu sahaya ilgili çalışmaların sayısının tespitinin bile neredeyse imkânsız olduğu göz önüne alındığında, değerlendirme için literatürde belli bir ağırlığa ve etkiye sahip, eleştirel ve olumlayıcı atıflara muhatap olan, sahanın klasikleri arasında yer edinmiş eserler seçilmiştir.

Makalenin ikinci sınırlaması ise Avrupamerkezcilik olgusuna dairedir. Makalede bu olguya alakalı derinlikli teorik tartışmalar sunulmayacaktır. Avrupamerkezciliğin, ele alınan literatürün değerlendirilmesi açısından operasyonel bir tanımı ile yetinilecektir. Bu minvalde Wallerstein, "birçok yüzü/yansıması olan çok başlı bir canavar" olarak tanımladığı Avrupamerkezciliğin, sosyal bilimlere -bunlarla sınırlı olmamakla birlikte- tarihyazımı, evrensellik iddiasının dar görüşlülüğü, (Batı) medeniyet(i) hakkındaki varsayımlarıyla, oryantalizm ve ilerleme teorisini benimsetme çabasıyla, müdahale ettiğini söyler (Wallerstein, 1997). Wallerstein, Avrupamerkezci bu düşüncelerin sosyal bilimlere etkisini özetle şu şekilde açıklar:

"Avrupamerkezci sosyal bilimin, Batı tecrübesi diye kurgusal bir bütün yarattığını ve bunu, tarihin akışının en önemli yerine oturttuğunu söyler. Aynı şekilde "her zaman ve mekânda var olan bilimsel doğrular görüşü" olarak tanımladığı evrensellik iddiasının, sosyal bilimlere Avrupa'nın 16. ve 19. yüzyıllar arasında tecrübe ettiği serüvenin dünyanın diğer her yerine uygulanabilir ve uygulanması gerekli olduğu şeklinde yansıdığını belirtir. İlkellik ve barbarlıkla karşıt olarak konumlandırılan bir dizi sosyal karakteristiğe referansla tanımlandığını söylediği medeniyet düşüncesinin etkisiyle Avrupa'nın kendisini yegâne ya da en azından bilhassa medeni olarak tanımladığına dikkat çeker. Avrupa dışı toplumların stilize ve soyutlanmış bir şekilde ifade edilmesi olarak tanımlanan oryantalizm, sosyal bilimler üzerinde önceleri Hristiyan-Hristiyan olmayan ikilisi üzerinden kurduğu etkinliğini, günümüzde daha sekülerleşerek Avrupalı-Avrupalı olmayan, endüstrileşmiş-askerî toplumlar, mekanik-organik, geleneksel-akılcı(legal) gibi iyi olan tarafın her zaman Avrupa tarafından temsil edildiği kutuplaşmalar üzerinden sürdürmektedir. Son olarak Aydınlanma'dan hatta başka görüşlere göre çok daha erken dönemlerden beri etkili olan ilerleme, ilerlemenin sahiciliği ve kaçınılmazlığı düşüncesi Avrupamerkezciliğin bir tezahürüdür." (Wallerstein, 1997).

Bu kısıtlamaların imkân verdiği ölçüde bu makale, Türkiye'de modernleşme literatürünü Avrupamerkezcilik açısından ele almaya çalışacaktır. Öncelikle modernleşme literatürünün erken örneklerini de kapsayacak şekilde, eserlerin isimleri üzerinden Avrupamerkezciliğin izi sürülecektir. Bu aşamadan sonra modernleşme literatüründe bir dönem çok etkili olmuş çatışma paradigması incelenecektir. Çatışma paradigmasına dair değerlendirmeler makalenin ana eksenini oluşturacaktır. Bu değerlendirmeler Bernard Lewis ve Niyazi Berkes'in alanın başyapıtı hâline gelmiş çalışmaları üzerinden yapılacaktır. Daha sonra telif paradigması olarak isimlendirilen paradigmanın, çatışma paradigmasının belli başlı açmazlarına getirdiği eleştiriler ve önerdiği alternatifler kısaca ele alınacaktır. Telif paradigmasının temsil kabiliyeti yüksek bir örneği olarak

Erik Jan Zürcher'in eseri değerlendirilecektir. Son kısımda, makale boyunca her bölüm kendi sonuçlarını içerdiği için, müstakil bir sonuç kısmı yerine Türk modernleşmesi literatürüne içkin olan Avrupamerkezciliği aşmak için tabandan tarihyazımının sunduğu avantajlar, İsmail Kara'nın çalışmaları üzerinden örneklenecektir.

Bu kısımda, literatürün mevcut durumu hakkında biraz bilgi vermek yerinde olacaktır. Avrupamerkezcilik tartışmalarının uzun süredir yapılmasına ve farklı bakış açılarını ortaya koyan eserlerin nitelik ve nicelik olarak zenginliğine rağmen, Türk modernleşmesi literatürünün Avrupamerkezcilik açısından değerlendirilmesi mevzubahis olduğunda, aynı çeşitlilik ve bolluktan söz etmek mümkün değildir. Türk modernleşmesi alanında eser veren sosyal bilimcileri ya da eserlerini müstakil olarak değerlendiren çalışmalar, bu alandaki kısıtlı literatürün bel kemiğini oluşturmaktadır. Fuat Keyman (2005)'in, Şerif Mardin'in Türk modernleşmesine bakış açısını ve Fahrettin Altun (2004)'un Niyazi Berkes'i ve eserlerini değerlendirdiği makalesi, bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Ancak, bunlar içerikleri itibarıyla bu makalede geliştirilen karşılaştırmalı bakış açısına ağırlık vermemektedir. Karşılaştırmalı bakış açısına yer veren çalışmalara örnek olarak Haldun Gülalp (2008)'in "Sekülerleşme Kuramının Avrupamerkezciliği ve Demokrasi Sorunu" makalesini ele alabiliriz. Gülalp, bu makalede, çatışma ve telifik paradigmaları olarak isimlendirilen iki farklı bakış açısından bahsedip Avrupamerkezcilik olgusunu tartışsa da Gülalp'ın çalışması literatür değerlendirmesinden ziyade, var olan Türk modernleşmesi literatürüne bir katkı niteliğindedir. Gülalp, din-devlet ilişkileri bahsinde Cumhuriyet ile Osmanlı arasında kopuştan daha çok, devamlılık olduğunu ileri sürmekte ve bu tezini Avrupamerkezcilik, sekülerleşme ve demokrasi hakkındaki kavramsal tartışmalarla desteklemektedir. Karşılaştırmalı bakış açısıyla literatür değerlendirmesi sunması açısından Nurullah Ardic (2008)'in "Türk Sekülerleşmesi İncelemelerinde Paradigma Değişimine Doğru" başlıklı makalesi dikkat çekicidir. Ardic, makalesinde sırasıyla sekülerleşmenin kavramsal ve tarihsel bağlamını ele aldıktan sonra, Batı'da ve İslam dünyasında nasıl anlaşıldığını tartışır. Bu kavramsal tartışmalardan sonra, çatışma ve intibak paradigması olarak isimlendirdiği iki farklı yaklaşımı değerlendirir. Makalenin nihayetinde ise Ardic, Türkiye'de sekülerleşme tartışmalarının ekseninin çatışma paradigmasından intibak paradigmasına doğru yönelmeye başladığını kaydeder. Ardic'in makalesi, karşılaştırmalı bakış açısına yer vererek literatürün diğer örneklerinden ayrılmaktadır. Ancak, bu makale de Avrupamerkezcilik eleştirisine merkezî bir yer vermez ve tabandan tarih anlayışının Türk modernleşmesi tartışmalarında açabileceği alandan bahsetmez. Bu noktada, Avrupamerkezciliğin çerçevesinin çizilerek Türk modernleşmesi literatürünün bu çerçeve eşliğinde eleştirel bir gözle ele alındığı bir çalışma yoktur. Bu makale, bu boşluğu doldurmanın yanında, Türk modernleşmesinin göz ardı edilen bir başka boyutunu incelemede tabandan tarih yaklaşımının katkılarını dikkat çekerek literatüre hâkim olan Avrupamerkezci bakış açısının ağırlığını azaltmayı hedeflemektedir.

İsimlerin Anlattığı

Türk modernleşmesi literatürünün detaylı incelemesine geçmeden önce, bu literatürü oluşturan eserlerin bir kısmının adlarına bakmak bile Avrupamerkezci bakış açısının ağırlığını ve etkisini anlamak açısından fikir vericidir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına kadar uzanan erken dönem literatürde dikkat çekici bir unsur, bu çalışmalarda sıklıkla karşımıza çıkan "Yeni Türkiye" vurgusudur. Bu vurgu o kadar kuvvetlidir ki basit bir kütüphane araştırması neticesinde karşılaşılabilecek "Yeni Türkiye" temalı eser isimlendirmelerinin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Erken ve bilinen bir örneği olarak Armstrong'un 1925 tarihli ismi *Yeni Türkiye'nin Doğum Sancıları* olarak Türkçeye çevrilebilecek kitabını gösterebileceğimiz bu tarz yayınlar, Türkiye'nin Cumhuriyet'le birlikte eski, geleneksel ve geri kimliğinden sıyrılıp yeni, modern ve ileri bir hüviyete bürünme çabasını ve hikâyesini büyük bir şevk ve iştahla anlatmaktadır. Bu eserlerde, Osmanlı ve Cumhuriyet arasında kesin bir kopuş ve taban tabana zıtlık resmedilir. Giriş kısmında bahsettiğimiz gibi Cumhuriyet'le yaşıt olan bu eserlerin, kopuşu ve zıtlığı ilan etmekteki bu hevesi ve aceleciliği anlaşılabilir bir durumdur. Öyle gözükmektedir ki ilk bakışta İslami ve geleneksel kökenlerini reddedip yüzünü Batı'ya ve modern olana dönen yeni rejim, Batılı yazarlara yine anlaşılabilir bir şekilde cazip gözükmektedir.

Bu konuda tipik bir örnek, Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (2012) isimli eseridir. Daha önce *The Development of Secularism in Turkey* (1964) adıyla İngilizce olarak yayımlanan eser, yazarın kitabın ön sözünde belirttiği gibi Cumhuriyet'in 50. yılı anısına Türkçe olarak tekrar yayıma hazırlanmıştır (2012, s. 13). Kitabın, Türkçe yayımı için seçilen isim ilgi çekicidir. Kitabın İngilizce başlığındaki "secularism" ifadesi, Türkçeye çevrilirken "sekülerlik" ya da "laiklik" gibi kavramlar yerine "çağdaşlaşma"nın tercih edilmesi irdelenmesi gereken bir durumdur. İfadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Berkes, "secularism" kelimesinin Türkçedeki en uygun karşılığının "çağdaşlaşma" olduğunu düşünmektedir (2012, s. 18). Bu isimlendirme, tercümenin bir azizliği değil, bilinçli bir tercihtir. Bu seçim, çağdaşlık ile modernleşmeyi birbirine eşitleyerek çağdaş kelimesinin lügat anlamını kullanışsız hâle getirmektedir. "Secularism"i "çağdaşlaşma" olarak çevirdiğimizde, "çağdaş" kelimesinin "Necip Fazıl Kısakürek and Nazım Hikmet Ran are contemporary poets.", yani "Necip Fazıl Kısakürek ve Nazım Hikmet Ran çağdaş şairlerdir." ifadesindeki lügat anlamından mahrum kalıyoruz. Dahası Berkes'in kavramla alakalı olarak yaptığı uzun açıklamalardan (2012, s. 17-23) anlaşılmaktadır ki çağdaş kelimesinin lügat anlamını yitirmesi kaçınılmaz bir sonuç değil, yazarın çağdaş olanı modern olanla eşitlemesinden kaynaklanan bir tercihtir. Bu düşünceye göre söz gelimi çağdaş bir düşünce akımı olarak postmodernizmden bahsetmek mümkün değildir, çünkü modern olandan farklı bir çağdaşlık söz konusu olamaz. Bu düşüncede, Wallerstein'in bahsettiği Avrupamerkezciliğin sosyal bilimlerde etkili olma yollarını görmekteyiz. 16. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa dünyasının tecrübe ettiği sekülerlik biçimi evrenselleştirilmekte, üstelik çokça ilerlemeci bir anlayışla kronolojik olarak ileride olan, yani lügat manasıyla çağdaşlıkla, "en medeni" olan, yani modernlik aynılaştırılmaktadır.

Söz konusu Türkiye’de modernleşme literatürü olunca Avrupamerkezcilik açısından kitap isimlerinin anlattığı, Berkes’in eseri ile sınırlı değildir. Yine alanın önemli figürlerinden Bernard Lewis’in *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (2011) isimli eseri, benzer bir tercüme hikâyesine sahiptir. Kitap Fransızcaya tercüme edilip yayınlanırken Fransız yayıncı, kitabın orijinal adını bir alt başlık hâline getirip kitaba İslam ve Laiklik: Modern Türkiye’nin Doğuşu ismini vermiştir. Yayıncının, bu isim değişikliğini “*İslam satar, Türkiye satmaz.*” sözleriyle açıklaması manidardır. Anlaşılan, bu isim değişikliğinden kitabın yazarı da pek rahatsız olmamıştır: “*Vurguyu değiştirmesine karşın bu yeni Fransızca başlık tamamen uymuyor da değil, zira kitabın asal temalarından bir tanesi de hakikaten bir İslam imparatorluğundan laik, demokratik cumhuriyetin meydana çıkmasıdır* (Lewis, 2011, s. ix).” Tercüme esnasındaki bu isim değişikliği, İslam’ı ve Doğu’yu tüketilecek bir meta olarak gören oryantalist bakış açısı üzerinden Avrupamerkezciliğin nasıl işlediğini göstermektedir. Ayrıca Lewis’in bu isim değişikliğine dair yaptığı açıklamada kullandığı “İslam imparatorluğu-laik demokratik cumhuriyet” kutuplaşması da oryantalizmin işleyişine dair bir başka örnektir.

Erik Jan Zürcher (2012)’in *Modern Türkiye’nin Tarihi* isimli kitabı da tercüme edilirken manidar bir isim değişikliğine uğramıştır. “Turkey: A Modern History” (Türkiye: Modern Bir Tarih) isimli kitap (1993), Türkçeye çevrilirken “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi” adını almıştır. Kitabın giriş bölümünde detaylı bir şekilde açıklandığı gibi (2012, s. 13-21) “modern”, kitabın yazımında kullanılan dönemlendirme, kuram ve yöntemi niteleyen, yani tarihyazımına ait bir sıfat iken tercümelerde kitabın konusunun, yani Türkiye’nin bir sıfatı hâline gelmiştir. Gerçi hem kitabın içeriği hem de Zürcher’in tercihi, bu değişimin aksi yönünde değildir; ancak, çeviride bu değişime uğraması dikkat çekicidir. Zürcher’in tarihyazım metodu, ileride açıklanacağı gibi Türk modernleşmesi literatüründe bir paradigma değişimine denk düşmekteyken bu paradigma değişikliğinin altını çizen isimlendirme ögesinin tercümede dönüştürülmesi, olsa olsa sahaya hâlihazırda hâkim olan yaygın Avrupamerkezci eğilimle açıklanabilir. Bu isim değişikliği ile Zürcher’in daha önce Bernard Lewis çizgisinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini çatışmacı bir anlayışla ele alan paradigmayı değiştiren kitabı, eski paradigmayı çokça andıran bir isme sahip olmuştur.

Türkiye’de Modernleşme ve Sekülerleşmeye Farklı Yaklaşımlar Çatışma Paradigması

Eser adları üzerinden yapılan bu değerlendirmeden sonra modernleşme literatürüne biraz daha yakından bakmak faydalı olacaktır. Yakın zamana kadar uzunca bir süre Türk modernleşmesini Doğu ile Batı, geleneksel ile modern, dinî ile seküler arasındaki çatışma üzerinden okumak eğilimi hâkimdi. Çatışma paradigması olarak adlandırılan bu bakış açısını yansıtan en önemli iki çalışma, Bernard Lewis’in *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (2011) ve Niyazi Berkes’in *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (2012) isimli kitaplarıdır. Bernard

Lewis'in çalışması, her ne kadar temel kabulleri ve bulguları şimdiye kadar çokça eleştirilmiş olsa da hâlen sahanın belli başlı eserlerinden birisidir. İlk defa yayımlandığı 1961 yılından bu yana defalarca basılmış, üçüncü edisyonu yapılmış, farklı dillere çevrilmiş ve akademik çevrelerde sıkça başvurulmuş bir başucu eseri hâline gelmiştir. Aynı şekilde Niyazi Berkes'in kitabının İngilizcesi ilk kez 1964 yılında yayımlanmış, o tarihten günümüze kadar defalarca basılmış ve Türk modernleşmesi alanının araştırmacıları ve öğrencileri açısından bir kenara kolayca bırakılmayacak bir çalışma hâlini almıştır.

Osmanlı ile Cumhuriyet'i yukarıda bahsedilen zıtlık çerçevesinden okumak çatışma paradigmasının en belirgin özelliklerinden birisidir. Bu belirginlik Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi ele alırken gündeme gelen her konuda bir bakış açısı olarak kendini hissettirir. Hatta denebilir ki bu zıtlık sabit konumda bulunmakta, tarihsel süreç bu zıtlığın etrafına konumlanmaktadır. Örneğin Lewis, Cumhuriyet reformlarından alfabe değişikliğini açıklarken *"Halkını bu alfabeyi kabule zorlarken Mustafa Kemal aslında geçmişin kapısını kapatıyor ve geleceğe doğru bir kapı açıyordu. Geçmişle ve Doğu'yla olan son bağ da böylece koparılacak ve Türkiye'nin modern Batı uygarlığı ile bütünleşmesine giden yol açılacaktı"* (2011, s. 374)." ifadelerini kullanmaktadır. Geçmiş/Doğu, modern/Batı ikileminin işgal ettiği merkezi konum, âdeta alfabe reformuna bakışın önünde bir mânia gibi durmaktadır. Reformun ne getirip ne götürdüğünü, uygulama sürecindeki gelişmeleri, kendisiyle bütünleşildiği iddia edilen modern Batı uygarlığının sahip olduğu savunulan diğer değerler ile çelişip çelişmediği¹ gibi sorgulama ve analiz yönlerini görmemizi engellemektedir.

Bu türden ikili zıtlıklar üzerinden analizler yapmak, birçok sıkıntı pahasına büyük bir konfor sağlamaktadır. Bu istisnaları düşünmeden genelleme yapma ve detaylara girmeden sathi görünüşe göre hüküm verebilme konforudur. Bu konfordan sıklıkla faydalanan Lewis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi son kertede şu şekilde tarif etmektedir: *"Doğulu bir İslam ülkesi olan ve birdenbire kendini büyük Avrupalı güçlerle ittifak ya da çatışma içerisinde bulan Türkiye'de, bu değişimler özellikle çok şiddetli ve sarsıcı oldu"* (2011, s. 321)." Kitapta yer aldığı bağlamıyla bu satırlara bakılınca Türkiye tarihine dair özgün detayların görmezden gelindiği hemen göze çarpmaktadır. Osmanlı/Türkiye'nin ne kadar Doğulu ne kadar Batılı olduğu, bir İslam ülkesi olarak isimlendirip isimlendirilemeyeceği – dahası İslam ülkesi kavramı ile kültürel mi yoksa siyasi mi bir durumdan bahsedildiği açıklanmamaktadır, Osmanlı/Türkiye'nin *"büyük Avrupalı güçlerle"* ne zamandır ilişki içerisinde olduğu gibi hususlar göz ardı edilmektedir. Bu tartışmaları içeren çetrefil bir analiz yerine, ikili zıtlıklara sığınmak çok daha konforlu bir hâle gelmektedir; bir tarafta muazzam Avrupa medeniyeti, onun karşısında ise onunla müspet ya da menfi bir ilişkiye girer girmez kaçınılmaz olarak etki altında kalan ve dönüşmeye başlayan bir Doğulu İslam ülkesi yer almaktadır.

1 Millî Mücadele sonrası Kemalistlerle ayrı düşmüş entelektüellerden Halide Edip Adıvar, Cumhuriyet reformlarını bu açıdan eleştirmiştir. Bu ve benzeri zorla kabul edilen reformlar için Adıvar (1929, s. 30) Batılı olmayan bir biçimde Batılılaşmak ifadesini kullanır.

Doğu-Batı üzerinden kurulan ikili zıtlığın beraberinde sağladığı yanıltıcı konforun örneklerini paradigmanın takipçilerinden Niyazi Berkes'te de görebiliriz. Berkes, laiklik kavramını tartışırken kavrama ve laiklik sürecine karşı çıkanların Batı dünyasında Kilise olduğu için din ve devlet işlerinin ayrılması noktasında laikliğe ihtiyaç olduğunu, ancak, İslamiyet'te kilise kurumu olmadığı için böyle bir ayrıma ihtiyaç olmadığını tezini dillendirdiklerini aktarmaktadır (2012, s. 22). Bu teze, “*çağdaşlaşmanın basit bir kilise-devlet ayrımı meselesi değil, daha genel manada kutsalın toplumda ne derece belirleyici olduğu meselesidir*” argümanı ile (2012, s. 22) karşı çıktıktan sonra, bu açıdan bakıldığında Osmanlı toplumunda dinin çok daha belirleyici olduğu ve bu yönüyle laikliğe ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir: “[...] *başlangıç noktamız gelenekleşmiş bir siyasal ve toplumsal sistemde dinin ne ölçüde kutsal gelenekle ya da kutsal geleneğin ne ölçüde dinle bir tutulma hâline gelmiş olduğunu belirleme olacaktır. Modern Türk toplumunun gerisinde bulunan Osmanlı imparatorluk devletinin kuruluşuna dönüp baktığımız zaman ilk belirlenecek sorun bu olacaktır. Onu, Batı dünyası devlet ve din kurum ve yetkilileri açısından çok farklı yapan budur* (2012, s. 23).” İlerilik-gerilik üzerinden kurulan dilin Avrupamerkezciliği bir yana, esas dikkat çeken husus Berkes'in gerçeklerden çok varsayımlara dayanan Doğu-Batı algısıdır. Bu algıya dair Berkes'in eserini yayıma hazırlayan Ahmet Kuyaş'ın eser içerisinde dipnotla yaptığı eleştiriye kulak vermek faydalıdır: “[...] *Batı Avrupa'nın özellikle 19. yüzyılda geliştirmiş olduğu ve son yıllarda Oryantalizm eleştirisiyle birlikte iyice farkına varılan “Avrupa'nın tümüyle farklılığı” yaklaşımının tuzağına düşme tehlikesi de var. Nitekim Berkes de, Avrupa tarihçisi olmaması nedeniyle, Aziz Pavlos İncil'inde bulunan meşhur sözler konusunda bu tuzağa düşmüş görünüyor. Bu sözlerin, Hıristiyan dünya görüşünde ayrı birer din ve devlet alanı yaratmış olması, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl Batı dünyasına özgü bir düşüncedir. Daha önceleri o sözlere, örneğin Ortaçağ'da, böyle bir anlam yüklenmemiştir. [...] [bu sözlere böyle bir anlam yüklenmesi] Din-devlet ayrımı yanlılarının Yeni Çağ başlarındaki üstün gelme sürecinde, zevahiri kurtararak barış sağlanabilmesi için öne sürülmüş, daha sonra Hıristiyan Avrupa'nın dünyaya hükmetme aşaması başladığında, bu sürece olanak veren gücün gizil olarak Batı Avrupa uygarlığında hep bulunmuş olduğunu savunan özcü bir tarih anlayışının temel taşlarından olmuştur* (2012, s. 23, dipnot a).”

Dinî ortodoksi bahsi, modernleşme literatüründe çatışma paradigmasının sıklıkla kullanıldığı bir diğer ögedir. Anadolu coğrafyasındaki ortodoks ve heterodoks dinî unsurlar karikatürleştirilip bu ayrım olduğundan daha etkili ve önemliymiş gibi gösterilerek bir tarafta şehirli, kitabi, detaycı, kuralcı ve katı ortodoksi diğer tarafta kırsalda hüküm süren, şifahi, detaylar ve kurallar yerine ruhu önemseyen, hoşgörülü heterodoksi zıtlığı hâkim kılınmaktadır. Bu görüntü, bizatihi Avrupamerkezci bir ikili zıtlık olmanın yanında, Hıristiyan Batı'da yaşanan şekliyle bir mezhep bölümlenmesini anımsatır şekilde de kullanılmıştır. Lewis, bu ikiliği, “*Türk Medeniyetinin Kaynakları*”nı açıklarken “*Fazla uysal bir tahammül anlayışına ve çok unsurlu bir kent uygarlığının çeşitliliğine sahip Abbasilerin*

Bağdat'ındaki gibi bir kurnazlık ya da kaygısızlık asla onlara [heterodoks dervişlere] göre değildi; aynı şekilde mezheplerin kılı kırk yaran, dışarıya kapalı kuralcılığı da (2011, s. 18-19)." ifadeleriyle kurmaktadır.

Berkes ise bu konuda daha net ayrımlar yapıp ortodoks-heterodoks kutuplaşmasına daha fazla anlam yüklediği ölçüde, kendi yazdıklarını da çelişkili bir konuma sokmaktadır. Osmanlı Döneminde başlayan değişimin ilk aşamalarından birisi olarak nitelendirdiği Lale Devrini açıklanırken bu dönemde "*din ve gaza karışımı olan eski Osmanlı ethos*"unun değiştiği, "*eski Osmanlı ethos'unun dünyasal yanının özelliği olan askeri disiplin ve hukuksal sertlikle, onu tamamlayan dinsel yanı gazilik ve sofuluk karışımı bir püritanizm, yerlerini Lady Montague'nün fark ettiği üzere deizme, hatta ateizme, tasavvufa, hatta Bektaşilik'e musikiye, edebiyata ve hedonizme bırakmıştır*" demektedir (Berkes, 2012, s. 43) demektedir. Bu açıklama birçok yönden eleştirilebilir; öncelikle *ethos* değişikliğinden sonra gündeme gelen tasavvuf, Bektaşilik, musiki, edebiyat gibi unsurların, Osmanlı *ethos*una kuruluştan itibaren içkin olduğu, önemli Osmanlı tarihçileri tarafından ileri sürülmektedir. Ortodoks-heterodoks ikili zıtlığının sağladığı konfordan faydalanarak çözümlenen *ethos* meselesi, Osmanlı'nın kuruluşuna dair devam eden akademik tartışmalarda ele alınmaktadır. Aynı şekilde dinî heterodoksinin bu topraklardaki serüveni de oldukça karışık ve çok katmanlıdır.² Dahası bu karışıklık ve çok katmanlılık, Berkes'in heterodoksinin rolü konusundaki satırlarına da yansımıştır. Buna göre Lale Devrinde *ethos* değişikliğinin önemli bir parçası olan Bektaşilik, yazarın modernleşmenin ikinci aşaması olarak isimlendirdiği Nizam-ı Cedit Döneminde ise değişikliğin karşısında yer alan, değişikliğin önünü tıkayan güçlerdendir: "*Yeniçeriler sanıldığı gibi şeriatçıların kışkırtmalarıyla durup dururken isyan etmezlerdi. Bunalım zamanlarında "kazan kaldırma", yani Osmanlı rejimine özgü bir isyan hareketi başlayınca, farklı çıkarlar peşinde olanların her kafadan çıkardığı sesler karmaşası içinde çok kez bir hükümet darbesine yani padişah indirilişi olayına yol açardı. Şeriat, din sloganları ancak sonuç olarak o zaman ortaya çıkardı. Gerçekte, yeniçeriler şeriatçı hocaların değil, Bektaşî babalarının etkisi altında idiler* (2012, s. 118)." Bir yandan "*şeriatçı hocalar*" "*Bektaşî babalar*" kavramlarıyla Ortodoksi-heterodoksi ikilemi yeniden üretilirken aynı zamanda da yeniçerilerin Bektaşî olmaları hasebiyle şeriatçı, yani dinci/gerici/geleneksel/İslami olanlarla mesafesi açılmaya çalışılmaktadır. Avrupamerkezci refleksler ile bu çabalar içerisine girilirken bir yandan da tarihçi hassasiyetiyle yeniçerilerin değişime karşı muhalefetlerinin altı çizilmektedir.

Doğu-Batı, geleneksel-modern, dinî-seküler ikili zıtlıkları nihayetinde kötü-iyi kategorilerine evrilmekte ve Osmanlı bu denklemin kötü tarafında yer alırken Cumhuriyet

2 Dinî heterodoksinin bu türden indirgemeci okumalarının aksine, bu topraklardaki karmaşık ve çok katmanlı serüveni için Ocak'ın *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* (2003) isimli çalışmasına bakılabilir. Ayrıca tasavvufi öğelerin Osmanlı'nın kuruluşunda oynadığı rol için Barkan'ın *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler* (1942) isimli makalesine başvurulabilir.

ise koşulsuz iyi olmaktadır. Bu durum, çatışma paradigmasını benimsemiş araştırmacıları mecburi bir apolojist/savunucu konuma itmektedir. İkili zıtlıkların devamlı “iyi” tarafında yer alan Cumhuriyet’in eylemleri de kategorik olarak iyi olmaktadır, iyi olmadığı durumlarda da mazur görülmeleri için yeterli neden vardır. Bu yaklaşımla Lewis, Mustafa Kemal döneminin baskıcı karakterini şöyle savunmaktadır: “*Onunki, [Mustafa Kemal’inki], insanların yan gözle gözetlenmediği, kapı ziline ürkütmediği, toplama kamplarının karanlık tehdidinin olmadığı bir diktatörlüktü* (2011, s. 389).” Yazılanlardan öyle anlaşılmaktadır ki Mustafa Kemal’in rejimi, Lewis’e göre bir diktatörlüktür; ancak ikili zıtlıkların “iyi” tarafında bulunduğu için diktatörlüğü tarifte kullanılan kötü unsurların hiçbirinin yer almadığı “iyi” bir diktatörlüktür. Benzer bir aklama tutumu Berkes’te de görülebilir. Cumhuriyet devrimleri ile din arasındaki ilişkiye değinen Berkes, yeni rejimin din alanında kısıtlayıcı olmadığını söyler ve mevcut kısıtlamaları şu şekilde tarif eder: “*din ibadetlerinin işlenmesi üzerine konan tek sınırlama bunların Medeni Kanun’a, Ceza Kanunu’na, Belediye kanunlarına aykırı eylemler biçiminde olmamasını gerektiren kurallardır* (2012, s. 536).” Bu baskıcı bir toplumda, “Kanunlar tarafından koyulan yasaklardan başka yasak yok.” diyerek o toplumun baskıcı olmadığını savunmaktadır. Berkes’e göre bu kısıtlamaların amacı da oldukça iyi niyetlidir: yeni rejim bu kısıtlamalarla dinin ekonomik ve siyasi kazanç için kullanımını engellemiştir (2012, s. 536).

Çatışma paradigmasının diğer bir ana unsuru ise Osmanlı ile Cumhuriyet arasında var olduğu düşünülen keskin bir ayırım ya da net bir kopuştur. Bu kopuş kabulü, bu kısımda ele aldığımız Lewis ve Berkes için de geçerlidir. Her ne kadar ikisi de Osmanlı ve Cumhuriyet reformları arasındaki etkileşimi reddetmeseler de Cumhuriyet’e verdikleri eşsiz konumdan dolayı kopuş algısından kurtulamazlar. Lewis, İttihat ve Terakki’nin yeni Türkiye’nin hazırlanışa katkıda bulunduğunu (2011, s. 308), Cumhuriyet’in birçok politikası gibi ekonomik milliyetçiliğin de İttihat ve Terakki’den miras alındığını (2011, s. 39) ve nihayetinde Mustafa Kemal’in “*siyasi fikirleri bakımından Jön Türklerin, özellikle milliyetçi, pozitivist ve Batı yanlısı kanadın*” varisi olduğunu söyler (2011, s. 391). Berkes de aynı görüşleri kabul eder, örneğin II. Mahmud döneminde yapılan reformlarla Cumhuriyet reformlarının çağdaşlaşma konusundaki paralelliğinin altını çizer (2012, s. 176). Etkileşimin ve paralelliğin bu şekilde altını çizen yorumların yanında, Cumhuriyet’le birlikte net bir kopuş yaşandığı ve bu net kopuşun her ne kadar biri diğerini etkileyip aynı paralelde yer alsalar da Cumhuriyet reformlarına hatırı sayılır bir zihniyet ve mahiyet farklılığı kazandırdığını vurgulayan ifadeler aynı satırlarda bulunabilmektedir. Berkes, saltanat ve hilafetin kaldırılmasını bir kopuş ve farklılaşma ögesi olarak sunar (2012, s. 475) ve “*Yarım yüzyıllık tarihi olan Cumhuriyet rejimi, Türk toplumunu Osmanlı rejiminin tam tersi bir yöne çevirmenin kesin başlangıcıdır.*” der (2012, s. 33). Tabii ki bu kopuş ve farklılaşmanın, tam tersi yöne dönüşün altında tek bir figürün, yani Mustafa Kemal’in olmazsa olmaz katkıları vardır (2012, s. 479).

Çatışma ve kopuşun yanı sıra Avrupamerkezciliğin Türkiye’de modernleşme literatürüne bir diğer yansıması ya da çatışma ve kopuş fikirlerinin beraberinde getirdiği bir diğer sonuç olarak yukarıdan tarihyazımını örnek gösterebiliriz. Daha önce Wallerstein’e referansla tarihyazımının Avrupamerkezciliğin sosyal bilimleri etkisi altına aldığı kanallardan biri olduğunu belirtmiştik. Bu minvalden Avrupamerkezci tarihyazımının, tarihi, toplumun üst kademelerinin, seçkinlerin perspektifinden, sosyal alanı ve tabanı dışlayarak yazma eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Çatışma paradigmasının örnekleri olarak değerlendirdiğimiz Lewis ve Berkes’in tarihyazımını bu açıdan da ele almak mümkündür. Osmanlı’yla başlayan ve Cumhuriyet ile hız kazanan modern kanun yapma sürecinde değişen kanunların siyasetin ve hukukun çerçevesini değiştirdiğini ve bunun toplumsal hayata yansımaları inkâr etmek mümkün değildir. İçerik olarak zıt, fakat tarz olarak aynı paralelde yer alan bir diğer tutum ise toplumsal alanın da hukuki ve siyasi alanın iz düşümünü takip ederek tamamen değiştiğini iddia etmektir. Her ne kadar Lewis ve Berkes açıklıkla bunu iddia etmeseler de Cumhuriyet reformlarını toplumsal çerçeveden ziyade siyasi ve hukuki alandan okumak eğilimindedirler. Buna göre söz gelimi Ankara’da kabul edilen bir kanunla Anadolu’nun diğer merkezlerinde ve taşra yerleşimlerinde takvimin, kılık kıyafetin, musiki zevkinin, eğitimin ve gündelik hayatın değiştiği düşünülmektedir ya da daha hafif bir ifade ile taşradaki direnç görmezden gelinmektedir. Lewis ve Berkes, Cumhuriyet reformlarının nasıl devrimsel niteliklere sahip olduklarını, ne tür kökten değişiklikler yaptıklarını anlatırken sık sık bu konuma düşerler. Örneğin Lewis, *“Birkaç yıl içinde Türkiye, yeni borçlar hukuku, ticaret hukuku, deniz hukuku, ve ceza hukukuna, ayrıca yeni sulh ve ceza hukuk usullerine ve bunların idaresini sağlayan yeni bir yargı sistemine kavuştu.”* derken bu hukuki değişikliklerin işleyişe nasıl yansıdığını açıklamaktadır (2011, s. 368). Bu durumda, eğer bu hukuki değişiklikler gündelik hayata yansımadya taşrada ve kırsal kesimlerde toplumsal ilişkiler bu hukuki değişiklikler çerçevesinde değil, olageldiği şekilde ilerliyorsa modernleşmeden ne ölçüde bahsetmek mümkündür? Ya da böyle bir modernleşme, Lewis’in değerlendirdiği gibi toplumda kapsamlı ve kökten değişiklikler yaratan, geleneksel toplumdan modern topluma, Doğu’dan Batı’ya, dinî olandan seküler olana geçişte, bir dönüm noktası, yani “Yeni Türkiye”nin başlangıcı sayılabilir mi?

Berkes’in yazdıklarını da bu açıdan sorgulayabiliriz: *“1928’de Latin harflerinin alınması zamanında izinsiz olarak okul ya da kurs açılarak Arap yazısının öğretilmesi yasaklanmıştır. Ana babaların çocuklarına din eğitimi sağlama özgürlüğü bunun okul eğitimine engel olmayacak zamanlarda yapılması ve bu eğitimin Eğitim Bakanlığıınca yetkili sayılacak kişilerce yapılması koşuluna bağlanmıştır* (2012, s. 534).” Bu satırlarda aktarılan bilgilerin doğruluğu ne kadar tartışmasız uygulamının her yerde ve her zaman bu satırlarda yazan istikamette olmadığı da aynı derece de tartışmasız kabul edilmelidir. Örneğin din eğitimindeki düzenlemelerin toplumsal hayata böyle yansımadağı, uygulama-

da genel olarak kısıtlama şeklinde hayata geçtiği bilinmektedir. Aynı şekilde bütün yasaklamalara ve kısıtlamalara rağmen, özellikle taşrada ve kırsal kesimde insanlar bir yolunu bulup madun direniş biçimlerini sergileyerek dinî eğitime devam etmişlerdir.³ Sonuç olarak bu örneklerden de anlaşılacağı gibi toplumsal hayat her zaman hukuki ve siyasi değışiklikler paralelinde cereyan etmemektedir.

Telfik Paradigması

Bernard Lewis ve Niyazi Berkes'in klasikleşmiş eserlerinin temsil ettiği çatışma paradigmasına alternatif, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (2012) isimli eserinde bu paradigmasının yaygın kabullerini reddeden Erik Jan Zürcher tarafından geliştirilmiştir. Bu çalışmasının önemi biraz da bu noktadan, yani ciddi bir şekilde eleştirip alternatifler önerdiği çatışma paradigmasını sorgulamasından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar daha sonra başka akademisyenler telfik paradigması çerçevesinden Türk modernleşmesini değerlendirmişlerse de, Zürcher'in eseri ilkler arasında yer alması nedeniyle daha dikkat çekicidir ve bu nedenle telfik paradigmasının üzerinden okunabileceği örnek olarak seçilmiştir.

Zürcher, Türkiye'nin "modern tarihini" (2012, s. 19) yazarken modernleşmeyi geleneksel ile modernin, din ile çağdaşlaşmanın, Doğu ile Batı'nın uzlaşmaz çelişkisi ekseninde açıklamaktan ziyade, Avrupa'da başlayan değışimin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini gittikçe arttırmasına ve artan etkiye içeriden verilen tepkilere odaklanır (2012, s. 14). Bu açıklamayı Avrupamerkezcilik perspektifinden ele aldığımızda, ortaya çok boyutlu ve karışık bir manzara çıkmaktadır. Öncelikle bu etki tepki denkleminde dikkat çeken husus Avrupa'nın etkileyen, Osmanlı'nın da etkilenen konumda olmasıdır. Bu etkileyen-etkilenen ilişkisi sahada var olan Avrupamerkezci bagajla birlikte düşünüldüğünde tereddüt oluşturmaktadır. Şöyle ki Osmanlı İmparatorluğu bu açıklamada da edilgen konumda kalmaktadır. Osmanlı'nın yaşadığı dönüşüm sürecinin kendi başına Osmanlı toplumundan, devlet aygıtından, kültüründen ve benzerlerinden kaynaklanan bir cüzü olmamış mıdır sorusu, cevaplanmayı beklemektedir. Ya da soruyu tam tersi istikametten soracak olursak eğer Avrupa'da modernleşme süreci yaşanmasaydı ve dolayısıyla Avrupa'nın artan gücünün Osmanlı üzerindeki etkisi olmasaydı, siyaseti, kültürü, ekonomisi, dünya görüşü ile Osmanlı varlığı değışmeden olduğu yerde kalmaya mâhkum muydu? Bu soruyu sormakta ki amaç, "ya olmasaydı" tarihçiliği yapmak değil, ancak, dönüşümün Osmanlı kaynaklarına dikkat çekmektir. Maalesef ne bu alandaki literatür ne de kendi birikimim dönüşümün Osmanlı kaynaklarının içeriğiyle alakalı bir cevap vermeye yeterlidir. Ancak, yukarıdaki sorgulamadan bu kaynakların

3 Taşrada dinî yaşantının hayatta kalma stratejileri hakkında elimizdeki en önemli kaynaklar yerel din-darların hatıratlarıdır. Cumhuriyet Devrinde bir medrese talebesi olan Saran (2013)'ın hatıratı, Tek Parti Döneminde dinî hayat üzerindeki baskı ve bu baskıya karşılık sergilenen madun muhalefeti göstermesi açısından faydalıdır.

varlığıyla alakalı bir fikre ulaşmamız mümkündür. Tam da bu bakımdan var olan bu kaynakların, hiçbir şekilde bahis konusu yapılmaması Avrupamerkezcilik açısından not edilmesi gereken bir durumdur.

Öte yandan Avrupa'nın artan etkisine verilen tepkilerin farklılığını, kalıplaşmış ikili zıtlıklardan ziyade, tepkiyi veren kesimlerin buldukları konum ve tercihlerle açıklamak, çatışma paradigmasından ve onun beraberinde getirdiği Avrupamerkezcilikten azımsanmayacak miktarda uzaklaşma sağlamaktadır. Bu tutum en açık şekilde Şeyh Said İsyanı'nı ve Menemen Olayı'nı analiz ederken ortaya çıkar. Bu iki hadise de Kemalist söylemin kurucu unsurlarındandır. Aynı şekilde, çatışma paradigması da bu iki hadiseyi ilerici reformlara gerici veren tepkiler olarak değerlendirmektedir. Zürcher, Şeyh Said İsyanı'nda isyan liderliğinin Kürt milliyetçisi amaçlarıyla, isyana katılan halkın dinî motivasyonlarının farklılaştığının, dahası Alevi Kürtlerin isyana katılmayarak isyana katılan Sünni Kürtlere hücum ettiklerinin ve isyan sürecinde aşiretlerin rolünün altını çizerek (2012, s. 252-253) isyanı, ilerici-gerici güçlerin çatışması gibi dar bir alandan çıkartıp yerel güç dengelerini, etnik ve dinî farklılıkların rolünü, analize dâhil etmiştir. Aynı şekilde Menemen Olayı açıklanırken de çatışma paradigmasının yerleşik kabulleri sorgulanmaktadır. Menemen'de Kemalist lider kadrosu açısından esas kabul edilemeyen, sınırlı sayıda kişinin dâhil olduğu bir kalkışmadan ziyade, halkın bu kalkışmaya ses çıkarmayıp izleyerek zımnî destek vermesi olduğunu ileri sürerek (2012, s. 266) Kemalist reformların halk katında nasıl algılandığına dair soru işaretlerini gündeme getirmektedir. Yine Menemen Olayı'nın Kemalist söylemdeki kurucu rolüne dikkat çekmesi ilerici-gerici ikili zıtlığının sorgulanması açısından dikkate değerdir.

Zürcher'i çatışma paradigmasından farklılaştıran ve onun tarihyazımının telifik paradigması olarak isimlendirilmesine neden olan esas konu, Cumhuriyet'in kuruluşuna ve idari bir model olarak Cumhuriyet rejimine kendi dönemlendirmesinde hayati bir işlev yüklememesidir. Bu dönemlendirmeyi (2012, s. 14-19) incelediğimizde, Cumhuriyet, başlı başına ve benzersiz bir model olmaktan çok, Türkiye'nin "modern tarihi"nin Jön Türkler Döneminin (1908-1950) bir parçası olarak karşımıza çıkar. Üstelik Cumhuriyet'in 1922-1926 arasındaki kuruluşunu "*devletin yapısının değiştiği ve bir kez daha tek parti devletinin kurulduğu*" (2012, s. 18) dönem olarak nitelendirilerek 1913-1918 arasındaki "*İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tek parti yönetimi*"ne (2012, s. 18) göndermede bulunarak dönemlendirilmektedir. Bu ve benzeri okumalar, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmelerinin beraber değerlendirilmesinde etkileşim ve intibakin ötesinde telifik çabasının ağır bastığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Ardıç gibi sosyal bilimcilerin intibak olarak isimlendirdiği (2008) bu paradigmayı telifle ifade etmek tercih edilmiştir.

Sonuç Yerine: Türk Modernleşmesi Tarihine Tabandan Bakmak

Türk modernleşmesi anlatılarının günümüzdeki seyri, içerisinde farklı bakış açılarını barındırmakta ve bu farklılık ölçüsünde Avrupamerkezciliğin kıskaçından kurtulmanın imkânını sunmaktadır. Zürcher gibi figürler, çatışma paradigmasını eleştirip siyasi olanın yanında sosyal tarihin de önemini vurgulasalar da gelinen noktada siyasi tarihin nicel ve nitel ağırlığıyla karşılaştırıldığında Türk modernleşmesinin sosyal tarihine dair bildiklerimiz oldukça sınırlıdır. Hâlbuki toplumların tarihini elitlerin gözünden yazmanın bizatihi Avrupamerkezci bir yaklaşım olduğu düşünülürse Türk modernleşmesinin sosyal tarihine odaklanmak, Türk modernleşmesine dair bilgileri ve analizleri zenginleştirmenin yanında, Avrupamerkezci bakış açısından uzaklaşmayı da sağlayacaktır.

Bu ihtiyaç apaçık bir şekilde ortada durduğu hâlde, bu yolda alınan mesafe ihtiyacın büyüklüğüyle kıyaslandığında oldukça önemsizdir. Bu noktada İsmail Kara'nın bakış açısına dikkat çekmek kıymet bilirliliğin bir gereğidir. Kara'nın analizleri hem Avrupamerkezciliğin tam tersi bir noktadan modernleşmeye bakması hem de tabandan bakış açısına sahip olması açısından önemlidir. Bu bakış açısı, modernleşmeye; Avrupa'yı, modernizmi, çağdaşlaşmayı, Batı medeniyeti ve değerlerini değil, sahibinin dinî inancını ve bu inancın bir parçası olarak toplumdaki diğer fertlerin dinî inancını merkeze koyarak bakar. Bu durum, çalışmalarının genelinde de gözlemlenebileceği gibi, Kara tarafından açıkça beyan da edilmektedir (2009, s. 6). Bu bakış açısının farklılığı bir yana, bunun açıkça beyan edilmesi bile farklı bir tutuma işaret etmektedir. Bir bakış açısını beyan etme eylemi, kaçınılmaz olarak farklı bakış açılarının olabileceğinin beyanını da içermektedir. Bu neviden bir beyanla konumu açıklığa kavuşturulan bir modernleşme anlatısı ise beyana mündemiç olan izafilik gereği, evrensel olma iddiasında değildir. Diğer bir ifadeyle Kara, kendi bakış açısını açıklayarak, o bakış açısının kendi bulunduğu konumla ilişkisini beyan ederek, bizatihi bu beyan etme eylemiyle evrensellik iddiasını dışlamaktadır. Dışlanan bu evrensellik iddiasının Avrupamerkezciliğin önde gelen karakterlerinden birisi olduğu göz önüne alınırsa farklı bakış açılarının Avrupamerkezciliği aşmadaki önemi daha net anlaşılabilir.

Kara'nın Avrupamerkezci bakış açısından farklılaşan bir diğer tutumu ise modernleşme anlatısını hukuki ve siyasi düzenlemelerden, yapılan reformlardan ve benzeri diğer değişikliklerden ziyade, tabanın sesine kulak vererek anlatmaya dikkat etmesidir. Kara, kendi ifadesi ile "*temsil gücü yüksek kişiler ve kurumlar*"ın (2009, s. 6) hikâyesine yer verse de bunları sıklıkla kendisine bir temsil gücü ithaf edilmeyen diğer figürlerin, söz gelimi Kutuz Hoca gibi *Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası'nın* (2000) hikâyesiyle destekler. Buradan da taşradaki dinî hayat hakkında fikir sahibi oluruz. Alternatif kaynakları modernleşme anlatısına dâhil eden Kara, *Şeyh Efendi'nin Rüyasındaki Türkiye* (2008) kadar, ciltçi Ahmet Başoğlu'nun rüyasındaki (2009, s. 182, dipnot 2) Türkiye'yi de anlatmaktadır.

Bu açıklamaların ışığında tabandan tarih perspektifinin Avrupamerkezciliğin etkisini aza indirmekteki faydası bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Anadolu'nun devletin elinin tam anlamıyla uzanmadığı bir yerinde yaşayan bir köylünün hayatında 1920'den 1923'e kadar nelerin değiştiğini sorgulamak, "tarih"i yaşayarak oluşturan kişilerin hikâyesinden haberdar olmanın yanında, bizleri Avrupamerkezciliğin evrensel doğrularından, ikili zıtlıklarından, oryantalizminden, Batı medeniyeti kabulünden ve ilerlemeci anlayışından uzaklaştıracaktır.

The Critique of Turkish Modernization Literature with Reference to Eurocentrism

İsmail Çağlar*

The discussions about modernization in Turkey have a history as long as Turkish modernization itself. It should be noted that those who discuss modernization are themselves products of modernization, and that, therefore, from the very beginning of the discussions, the parties involved have not been able to put the necessary critical distance between themselves and their subject. Yet the Eurocentric approach of literature on Turkish modernization cannot simply be explained by a lack of such distance. In order to explain this situation, this article will make a limited review of the literature with a focus on Eurocentrism. However, the article does not claim to review the entire literature, which is too broad to be covered by a single article, and will not be engaged in a detailed discussion on the concept of Eurocentrism. Instead of theoretical discussions about Eurocentrism, this article will be limited to an operational definition, since, as Wallerstein (1997) has observed, "Eurocentrism [...] is a hydra-headed monster and has many avatars."

This article first starts with an evaluation of the first examples of literature on Turkish modernization, and, secondly, the main paradigms that are influential therein will be discussed through the works of the distinguished scholars of the field. The first paradigm to be studied is the "conflict paradigm," and it will be discussed through the works of Bernard Lewis and Niyazi Berkes. After the conflict paradigm, the "continuation paradigm", which criticizes the basic arguments of the conflict paradigm, will be covered. Erik Jan Zürcher's *Turkey: A Modern History* (1993) will be used as an example in discussing the continuation paradigm because of its representative position in the field. Because of the fact that every part of the article has its own concluding remarks, the strengths of the history-from-below approach in overcoming Eurocentrism in the Turkish modernization literature will be mentioned in the conclusion.

* Assoc. Dr, Fatih University, Department of Sociology.

Correspondence: smlcaglar@yahoo.com. Address: Fatih Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Hadımköy, İstanbul, Turkey.

Before continuing, a few observations should be made about the current state of the literature on Turkish modernization. Unfortunately, there are few critical academic works about the field. Works about particular figures and their writings constitute the vast majority of the limited literature. Fuat Keyman's (2005) analyses of Şerif Mardin and his approach to Turkish modernization, and Fahrettin Altun's (2004) article, which focuses on Niyazi Berkes and his works, are good examples of the literature. Also, there are a few other works that offer a more comparative perspective; Haldun Güllalp's (2008) and Nurullah Ardiç's (2008) articles, which discuss the paradigm shift in the secularism discussion in Turkey, can be cited as examples here.

One of the most prominent features of the early examples of the literature on Turkish modernization, which goes back to the days of the Republic's establishment, is emphasis of the "new Turkey" in the book titles. This kind of publication, including Armstrong's "Turkey in Travail", published in 1925, enthusiastically tell the story of Turkey's leaving its old, traditional and backward identity and adopting a new, Western and progressive one with the Republic. The Eurocentric tones of the book titles are not limited to the early publications; Niyazi Berkes' *The Development of Secularism in Turkey* (1964) acquired a Eurocentric tone in the title when it was translated into Turkish with the title *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. The "secularism" in the title turned into "becoming contemporary" or "process of becoming contemporary" in Turkish. There is also a similar story as far as Bernard Lewis' *The Emergence of the Modern Turkey* is concerned. The name of the book was transformed into, *Islam and Secularism: The Emergence of the Modern Turkey* when the book was translated into French. The French publisher defended her new rendition of the title by explaining "Islam sells but Turkey does not" (Lewis, 2011: p. ix). Finally, Erik Jan Zürcher's *Turkey: A Modern History* also has a similar story. The name of the book was transformed into *The History of the Modern Turkey* when it was translated into Turkish. In the original title, "modern" was a characteristic of historiography, yet it was turned into a characteristic of Turkey in the translation. These examples show scholars' and publishers' willingness to express the "new", "modern", "contemporary" and "secular" descriptions of the Turkish Republic.

The Conflict Paradigm

For a long time, Turkish modernization was read through the conflict between East and West, traditional and modern, religious and secular. This tendency is characteristic of the conflict paradigm. The two most typical examples of the conflict paradigm are the books written by Bernard Lewis (2011) and Niyazi Berkes (2012). According to the conflict paradigm, the relationship between the Ottoman Empire and the Turkish Republic was also a binary opposition like the ones mentioned above. Obviously, using such binary oppositions in the analysis of the Turkish modernization process

enables one to make generalizations with a high level of comfort and without questioning the shape and content of reforms.¹

Religious orthodoxy in Anatolia is another element that the conflict paradigm frequently uses while reproducing its binary oppositions. It is known that there are heterodox and orthodox religious beliefs and sects in Anatolia. However, the followers of the conflict paradigm vulgarize the difference between religious heterodoxy and orthodoxy, and generate a binary opposition whereby, on the one hand, there exists an urban-based, literate, and normative heterodoxy, and a rural-based, tolerant and loose orthodoxy, on the other.²

In the end, the binary oppositions of traditional and modern, religious and secular, East and West transform into good and bad; and Ottoman period always stands on the “bad” side of the division while the Republic is on the “good”. This has pushed the followers of the conflict paradigm to an inevitable apologist position: Republican policies have always been good and in cases where they have not been good, they should be excused. Another argument of the conflict paradigm is the clean break between the Empire and the Republic. Because the conflict paradigm considers the Ottoman Empire and Turkish Republic at opposite poles, they could not see the continuities between them.

Finally, the conflict paradigm has a history-from-above approach in understanding the Turkish modernization, and this is also a reflection of Eurocentrism. This tendency is influential in the conflict paradigm through its focus on the history of elites, political history, and legal changes instead of how the daily life of people was transformed.³

The Continuation Paradigm

The continuation paradigm offered by Erik Jan Zürcher in his book *Turkey: A Modern History* (1993) stands as an alternative to the conflict paradigm in the Turkish modernization literature. While explaining Turkish modernization, Zürcher focuses on how industrialization and modernization in Europe affected Ottoman society and how the Ottomans reacted to this event and its effects, instead of focusing on the irreconcilable conflict between the East and the West, traditional and modern, religion and secularism. Another factor that differentiates Zürcher’s continuation paradigm from the con-

- 1 Adıvar (1929, p. 30) was one of those questioned the binary oppositions and named Republican modernization as westernization in a non-western manner.
- 2 See Barkan (1942) and Ocak (2003) for discussions about religious heterodoxy in the Ottoman Empire.
- 3 For example while Republic was in a massive legislation process for controlling the religious domain in the country, the traditional religious practices and education were alive and continuing in the periphery. For an example of continuing traditional religious life and education see the memoirs of (Saran, 2013).

flict paradigm is that the establishment of the Republic is not seen as a vital element in the periodization of Turkey's modernization. According to Zürcher's periodization (2012, p. 14-19), the republican period until 1950 is a not unique period on its own, but just a part of the Young Turk era (1908-1950) in the process of Turkish modernization.

Conclusion

Looking at the current state of the literature on Turkish modernization, we can say that the conflict and continuation paradigms stand as opposing alternatives to each other. Yet it is more difficult to talk about an alternative to the prevailing history-from-above perspective in the literature on Turkish modernization. At this point, it is relevant to refer to Ismail Kara's (2009) perspective, which offers us a history-from-below perspective. While discussing Turkish modernization, Kara opens up a space for the stories of different figures, such as a village hodja (2000) and a Naqshibendi sheikh (2008); significant figures in Turkish society that have been neglected by the mainstream scholars.

Kaynakça/References

- Adivar, H. E. (1929). Dictatorship and reforms in Turkey. *Yale Review*, 19(1), 27-44.
- Altun, F. (2004) Niyazi Berkes ve eserleri hakkında. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Tanzimattan Günümüze Türk Siyaset Tarihi*, 2(1), 439-474.
- Ardıç, N. (2008). Türk sekülerleşmesi incelemelerinde paradigma değişime doğru. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 61-92.
- Armstrong, H. C. (1925). *Turkey in travail : The birth of a new nation*. London: John Lane.
- Barkan, Ö. L. (1942). İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-304.
- Berkes, N. (1964). *The development of secularism in Turkey*. Montreal: McGill University Press.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gülalp, H. (2008). Sekülerleşme kuramının Avrupa-merkezçiliği ve demokrasi sorunu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 115-136.
- Kara, İ. (2000). *Kutuz Hoca'nın hatıraları: Cumhuriyet Devrinde bir köy hocası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2008). *Şeyh efendinin rüyasındaki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2009). *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir mesele olarak İslam*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Keyman, F. E. (2005). *Şerif Mardin'i okumak: Modernleşme, yorum bilgisel yaklaşım ve Türkiye*. A. Öncü & O. Tekelioğlu (Der.), Şerif Mardin'e armağan içinde (s. 37-63). İstanbul: İletişim
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Ocak, A. Y. (2003). *Osmanlı toplumunda zındıklar ve mülhidler (15-17. yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Saran, A. K. (2013). *Omuzumda hemençe: Cumhuriyet Devrinde bir medrese talebesinin hatıraları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Wallerstein, I. (1997, Kasım 22-23). Eurocentrism and its Avatars: The dilemmas of social science. ISA East Asian Regional Colloquium'un Doğu Asya'da Sosyolojinin Geleceği isimli toplantısında yapılan konuşmanın metni, Seoul, Korea.
- Zürcher, E. J. (1993). *Turkey: A modern history*. London, & New York: I. B. Tauris.
- Zürcher, E. J. (2012). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.